

Wit is nu aan zet

Wit is nu aan zet

Racisme in Nederland

Lida M. van den Broek

Amsterdam University Press

Dit boek heeft geen connectie met het platform 'Wit aan zet' van Stichting Nederland Wordt Beter, dat zich inzet voor een toekomst zonder racisme en uitsluiting.

Ontwerp omslag: Gijs Mathijs Ontwerpers, Amsterdam

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 465 4

e-ISBN 978 90 4855 364 8

NUR 740

© L. Van den Broek / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2020

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

Inleiding	9
1. Afrekenen met het begrip 'ras'	19
2. Racisme bestaat	25
3. Hedendaags racisme	33
4. Racisme: jong geleerd is...	39
5. Racisme in een modern jasje	47
6. Racisme, een automatisch proces	53
7. Verantwoordelijkheid versus schuldgevoel	59
8. Is islamofobie racisme?	69
9. Racisme op de arbeidsmarkt	85
10. Het maatschappelijke ideaal van gelijkheid	93
11. Mechanismen die ongelijke behandeling aan het oog onttrekken	101
12. Witheid	111
13. Witte kwetsbaarheid	129
14. Alles heeft met alles te maken	137
15. Wit is nu aan zet	147

16. De macht van de witte vanzelfsprekendheid	157
17. Het controversiële gesprek	167
18. De transformatieve dialoog in de praktijk	181
Een woord van dank	193
Literatuur	195
Index	203

*'No problem can be solved from the same level
of consciousness that created it.'*

– Albert Einstein

*'Not everything that is faced can be changed
but nothing can be changed until it is faced.'*

– James Baldwin¹

¹ Onvoltooid manuscript *Remember this House*, 1987. Centraal thema in de documentaire *I am not your Negro*, 2016.

Inleiding

Eind jaren dertig van de vorige eeuw voerde het echtpaar Clark een inmiddels beroemd geworden poppentest uit met kleuters. Zij deden onderzoek naar het effect van rassensegregatie op zwarte kinderen. De test is sindsdien vele malen herhaald. In Nederland is de test herhaald in de documentaire *Wit is ook een kleur* (Bergman, 2016). In deze test krijgen kinderen (zwart en wit) een witte en een zwarte babypop gepresenteerd en wordt hun afwisselend gevraagd welke pop de liefste of de slimste is en welke de stoutste of domste. De uitkomst in de Verenigde Staten in de dertiger jaren verschilt niet veel van de uitslag in 2016 in Nederland. Een significante meerderheid van zowel witte als zwarte kinderen wijst de witte pop aan als lief en slim en de zwarte pop als stout en dom. Een van de zwarte kinderen zegt, als ze de zwarte pop aanwijst als degene die de meeste straf krijgt: 'Maar ik weet niet waarom.' Zij is ook de enige die de zwarte pop als mooiste aanwijst, 'omdat ik vroeger ook zo was'. Het is hartverscheurend om de zwarte kinderen te zien aarzelen als hun gevraagd wordt op welke pop zij zelf het meest lijken. Maar eigenlijk is het net zo hartverscheurend hoe makkelijk de witte kinderen zichzelf kunnen identificeren met de beste, liefste, slimste en mooiste pop. De resultaten die de kinderen in de poppentest laten zien is de spiegel die zij in de samenleving voorgeleefd krijgen, en dat pikken ze als kleuters dus al feilloos op zowel in de dertiger jaren van de vorige eeuw als in 2016.²

Ruim dertig jaar geleden publiceerde ik mijn eerste boek over racisme (Van den Broek, 1987). Preciezer gezegd, over de positie van wit met betrekking tot racisme. Wat is er in die dertig jaar veranderd? De antiracismebeweging lijkt net als de vrouwenbeweging in golven te bewegen, en in de afgelopen vijf jaar is er een nieuwe golf op gang gekomen. Sterker dan in de eerste golf (jaren

2 De Nederlandse versie uit 2016: <https://youtu.be/QRzoisoP1XE>. De Amerikaanse versie uit 1940: <http://t.co/IvemdLgsgZ?amp=1>.

zeventig) is voelbaar dat een flinke groep het niet meer pikt, dat er nu eindelijk verandering moet komen, dat er lang genoeg is gewacht en gesoebat. De stevigheid en duidelijkheid waarmee mensen met een etnisch diverse achtergrond de confrontatie aangaan, wordt door veel Nederlanders ervaren als agressief en roept weerstand op. Al vijftig jaar wordt de zwartepietdiscussie aangezwengeld. Zo lobbyde M.C. (Riet) Grünbauer voor haar Witte Pietenplan (*Panorama*, 7 december 1968) en werd op 5 december 1970 *De witte Piet* uitgezonden, een tv-musical van Mies Bouhuys (DBNL, 2005). In de jaren zeventig waren er al crèches, onder andere bij Blijf-van-mijn-Lijf, die zwarte pieten voor gekleurde vervingen. Toch vinden veel Nederlanders nu nog dat veranderingen niet te snel mogen gaan, en pleiten ze voor de weg van de geleidelijkheid.

En dan slaat in het voorjaar van 2020 de vlam in de pan. Op 25 mei wordt in Minneapolis George Floyd vermoord door een politieagent die meer dan 8 minuten zijn knie op Floyds nek drukt terwijl twee andere agenten op zijn rug zitten – Floyd ligt op zijn buik op de grond. De gebeurtenis wordt door omstanders gefilmd en gaat viraal. Protesten klinken luid. Op veel plaatsen in de wereld wordt door zowel zwart als wit gedemonstreerd tegen politiegeweld onder de leus ‘Black Lives Matter’, ook in Nederland.

Er is een groot verschil tussen de zwarte mensen uit de eerste antiracismebeweging in Nederland en de huidige. Van de huidige jongeren met een etnisch diverse achtergrond zijn de meeste hier geboren. Tweede, derde, zelfs vierde generatie. Zij hebben hun opleiding hier gevolgd, zijn geïntegreerd in de Nederlandse samenleving, maar ervaren dat ondanks alle mooie woorden over gelijke kansen er nog steeds veel ongelijkheid is. Terwijl hun (voor) ouders als eerste generatie naar Nederland kwamen, zijn zij hier geboren en getogen en eisen niet langer als tweederangsburgers behandeld te worden. Tegelijk zien we dat zwarte vrouwen van het eerste uur zoals Gloria Wekker en Philomena Essed opnieuw een belangrijke positie innemen. Wekker met haar boek *Witte onschuld* (2018) en Essed met de heruitgave van haar eerdere boek *Alledaags racisme* (heruitgave 2018).

Met deze tweede golf is onlosmakelijk ook de discussie over de positie van 'wit' weer opgevlamd. Al deze ontwikkelingen bieden genoeg aanleiding om die positie opnieuw te bepalen. Daarvoor kijk ik terug naar mijn eerste boek, naar wat daarin nog steeds van waarde is en belangrijk om opnieuw naar voren te brengen omdat het onvoldoende breed is doorgedrongen. Ook kijk ik naar welke nieuwe inzichten we in die dertig jaar hebben opgedaan en of die ons in deze nieuwe golf een stap verder helpen. Ik heb in tegenstelling tot 1987 niet meer de illusie dat een wereld zonder discriminatie mogelijk is, wel dat iedere golf belangrijke stappen voorwaarts kan zetten, waardoor we steeds beter leren verschillen met respect te behandelen. Hoewel er in het algemeen inmiddels wel erkenning is dat racisme ook in Nederland bestaat, is er tegelijkertijd nog steeds veel ontkenning als het om concrete situaties gaat. Met de brute moord op George Floyd lijkt er hier een verschuiving plaats te vinden. Tijdens de wereldwijde felle protesten tegen racisme en politiegeweld wordt niet alleen door zwart gedemonstreerd, ook de opkomst van wit is massaal. Premier Rutte erkende in een persconferentie dat er in Nederland sprake is van 'systemisch racisme', zoals hij het institutioneel racisme noemt waarover de demonstranten het hebben. Hij getuigt van voortschrijdend inzicht wanneer hij erkent dat Zwarte Piet pijnlijk is voor zwarte kinderen, en dat dit niet de bedoeling kan zijn. Hij noemt het weliswaar geen racisme, maar snapt dat dit 'volksfeest' langzaam zal veranderen. In praatprogramma's zien we voor het eerst alleen zwarte gasten aan tafel. Weliswaar beperkt in verschillende praatprogramma's de discussie zich tot persoonlijke ervaringen met racisme en worden de gasten aangezet zich tegen het geweld tijdens de demonstraties in Amerika uit te spreken, vragen die witte gasten aan tafel niet zouden krijgen. Maar het is uniek om zoveel zwarte mensen op tv aan tafel te zien. Of het een keerpunt is? De tijd zal het leren.

De eerste golf ontstond in de jaren zeventig-tachtig in de nasleep van de studentenbeweging en in het verlengde van de buurtbeweging en de vrouwenbeweging. Hij werd voorafgegaan

door de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten en de beroemde speech van Martin Luther King in 1963. Een periode van bewustwording en emancipatie op vele fronten. De terminologie 'wit' en 'zwart' ontstond in die periode. Surinaams/Antilliaanse groepen die zich bezighielden met de bestrijding van racisme hebben in de jaren zeventig het initiatief genomen een gemeenschappelijke en bindende term te introduceren voor iedereen die het mikpunt is van racisme. Gekozen is voor de term 'zwart', omdat kleurverschillen altijd gebruikt zijn om onderdrukte groepen onderling te verdelen en tegen elkaar uit te spelen. Hoe donkerder, zwarter van kleur, hoe lager je op de etnische ladder stond, en hoe lichter, hoe hoger en dichter bij de 'blanken'. De term 'blank' werd gelijktijdig vervangen door 'wit', omdat de term 'blank' en 'blanken' naar het koloniale verleden verwijzen en superioriteit en 'overheersing' uitstralen, terwijl de term 'wit' gelijkwaardig is tegenover 'zwart' en dus beter past bij een beweging die zich wil losmaken van de machtsverschillen. In het buitenparlementaire politieke debat worden deze termen nog steeds gebruikt. Ik bevind me in dit buitenparlementaire politieke debat en zal dus van de termen 'zwart' en 'wit' gebruikmaken. Toch zal ik ook de term migrant gebruiken. Een verschil met de jaren zeventig van de vorige eeuw, toen Surinamers en Antillianen als grootste groep 'anderen' in de Nederlandse samenleving mikpunt van racisme waren, is de groep migranten nu veel diverser, ze komen van overal over de wereld. Nederland huisvest mensen met een herkomst van zo'n tweehonderd verschillende nationaliteiten. En dan hebben we het nog niet over de verschillen binnen een nationaliteit. Lang niet iedereen herkent zichzelf in de politieke term 'zwart'. Met name moslims, en mensen uit islamitische landen zijn op dit moment veelvuldig het doelwit van racisme. Daarmee neem ik gelijk het standpunt in dat de discriminatie van moslims en mensen uit moslimlanden wat mij betreft onder racisme valt. Geert Wilders, de leider van de Partij voor de Vrijheid (PVV), heeft vaker beweert dat hij geen racist is, maar zich verzet tegen de gevaren die de islam en moslims met zich meebrengen. Wat hem betreft gaat

het om cultuur- en religiekritiek, en dat zou geen racisme zijn. Wat mij betreft is islamofobie een van de vormen die racisme in de moderne tijd heeft aangenomen. Ik kom daar later in dit boek in hoofdstuk 8 uitgebreider op terug.

In het parlementaire politieke en maatschappelijke debat waren de laatste jaren vooral de termen allochtoon versus autochtoon in gebruik. Verschillende andere termen zijn daaraan voorafgegaan: van vreemdeling en gastarbeider naar buitenlandse arbeider naar buitenlandse werknemer naar allochtoon. Iedere term raakte besmet door stigmatisering en stereotypering. De Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) heeft in 2016 geadviseerd de term allochtoon en autochtoon te vervangen. Indien groepen specifiek moeten worden benoemd, en beleids-technisch is dat nodig, wordt voorgesteld de term Nederlanders met een migratieachtergrond of een specifieke benoeming van de herkomst te gebruiken, bijvoorbeeld Turkse Nederlanders. Er wordt steeds weer naar andere termen gezocht. Want kun je de derde generatie nog migranten noemen en kun je de grote groep mensen die om verschillende redenen in de eenentwintigste eeuw naar Europa zijn gekomen, nog over één kam scheren? Maar vooral omdat iedere term opnieuw stigmatiserend en stereotype- rend uitpakt. Mijns inziens valt dat niet met nieuwe termen op te lossen, daarvoor moeten de stigmatisering en stereotypering die het gevolg zijn van racisme zelf worden aangepakt. Kortom, de terminologie blijft omstreden. In Nederland hebben we nog steeds de juiste term niet gevonden, en die is er misschien ook wel niet. Ik ga daarom flexibel met alle termen om. Ik zal vaak 'zwart' en 'wit' gebruiken, maar ga het 'allochtoon' en 'autochtoon', als het in de historische context past, niet uit de weg. De term 'zwart' gebruik ik, zoals eerder aangegeven, als politieke term en dus niet alleen voor mensen met een donkere huidskleur, maar voor iedereen die mikpunt is van racisme. Het 'Nederlanders of inwoners met een migratieachtergrond' en 'inwoners met een Nederlandse achtergrond' (voorstel WRR) vind ik lang en omslachtig. Dan vind ik 'Nederlanders van kleur' veel mooier en passend naast het 'witte Nederlanders'. De term bicultureel vind

ik aantrekkelijk omdat die uitdrukking geeft aan de verschillende culturen die steeds meer Nederlanders met zich meedragen. Zij beschikken over zowel de Nederlandse cultuur als over de cultuur van hun ouders. De term geeft ook ruimte aan oorspronkelijke Nederlanders om bicultureel te worden, meerdere culturen in zich te dragen, zoals we zien in de mengtaal die veel jongeren gebruiken. Soms heb ik het eenvoudig over 'anderen' of gebruik ik het woord 'migranten'. Kortom, ik gebruik veel verschillende termen, afhankelijk van de context.

In de inleiding van mijn eerste boek (Van den Broek, 1987) vertelde ik over de tentoonstelling *The Human Story*, in het Tropenmuseum in Amsterdam in 1986. In de tentoonstelling kwam onder andere naar voren dat de voorouders van ons allemaal, van wie replica's aanschouwelijk waren neergezet, uit Afrika kwamen. Realiseerden de duizenden voorbij schuifelende bezoekers zich hoe vérstrekkend deze informatie is? Dat wij hier keken naar onze gemeenschappelijke zwarte voorouders? Ik was daar toen al niet optimistisch over. Deze informatie leek niet werkelijk tot het bewustzijn door te dringen.

Ruim dertig jaar later, in 2017, terwijl ik opnieuw een boek schreef over racisme en de positie van wit, was er opnieuw een bijzondere tentoonstelling in het Tropenmuseum, die de stand van zaken van het denken over de zwarte geschiedenis weergaf, en tegelijkertijd het verschil tussen 1986 en 2017 liet zien. Ik citeer uit de aankondiging van de tentoonstelling:

Slavernij en de verhalen van de tot slaaf gemaakten maken deel uit van een gezamenlijke, door zwart en wit gedeeld verleden. In 1863 maakte de Nederlandse regering wettelijk een einde aan de trans-Atlantische slavernij, maar honderden jaren van koloniale overheersing lieten sporen in onze maatschappij na die nog steeds voelbaar zijn. Racisme, discriminatie en stereotypering zijn hier voorbeelden van. Het zijn voornamelijk zwarte Nederlanders voor wie de link tussen slavernij en ongelijkheid pijnlijk duidelijk is. Toch belichten de meeste tentoonstellingen, schoolboeken en uitingen van populaire

cultuur dit onderwerp als een afgeronde geschiedenis. Veelal vanuit het perspectief van de kolonisator. Daarom wil het Tropenmuseum zijn bezoekers kennis laten maken met actuele erfenissen van slavernij en kolonialisme in Nederland.

Niet eerder was er een tentoonstelling waar het verhaal vanuit zwart verteld wordt. Het gebruik van de term 'tot slaaf gemaakten' is daar een voorbeeld van. De term 'slaaf' is een sociale categorie en lijkt een identiteit te vertegenwoordigen, iets wat je bent. De term 'tot slaaf gemaakt' erkent de ontmenselijking die onder dwang heeft plaatsgevonden, slavernij als een daad van macht en geweld, vrijheid die door andere mensen ontnomen is (Tropenmuseum e.a., 2017). Deze tentoonstelling was slechts de opmaat naar de permanente 'dekolonisatie'-tentoonstelling in het Tropenmuseum *Heden van het slavernijverleden*. Nederlandse musea buitelen sindsdien bijna over elkaar heen om het slavernijverleden en de koloniale geschiedenis zichtbaar te maken. Het Frans Hals Museum in Haarlem had een dubbeltentoonstelling met een historische context in het hoofdmuseum (2017) en een hedendaagse in De Hallen, een ander deel van het museum. De Nieuwe Kerk Amsterdam had *De Grote Suriname Tentoonstelling* (2019). Het Rijksmuseum in Amsterdam heeft met veel publiciteit de voorbereiding aangekondigd van een grote slavernijtentoonstelling in 2020, later uitgesteld naar 2021. Ook in België is de museale wereld aan een verwerking van het koloniale verleden begonnen. Het Koninklijke Museum voor Midden-Afrika is heropend (2018) na een grondige renovatie met een tentoonstelling over Congo waarin wordt afgerekend met het koloniale verleden en het 'ware' verhaal wordt verteld, aldus de directeur van het museum. Wereldwijd is een beweging ontstaan die de aandacht opeist voor het zwarte verhaal: de Black Lives Matter-beweging, die in 2013 in de Verenigde Staten is ontstaan na de vrijspraak van een buurtwacht die een ongewapende Afro-Amerikaanse jongen doodschoot. In Amsterdam is in 2016 het Black Archive geopend en in oktober 2017 hebben zij samen met het journalistieke platform *De Correspondent* de maand

van de vergeten geschiedenis uitgeroepen. *De Correspondent* publiceerde die maand 'vergeten' verhalen uit de Nederlandse zwarte geschiedenis.

Het is zoals Baldwin in het citaat hierboven aangeeft: niet alles is te veranderen, maar niets zal veranderen als de confrontatie niet wordt aangegaan, als de realiteit niet onder ogen wordt gezien. Dit boek is geschreven vanuit wit en bespreekt opnieuw de situatie van racisme in Nederland en de positie van wit en de rol die wit daarin kan, of misschien beter, zou behoren te nemen. De positie van wit is niet zelden een ongemakkelijke en niet zelden confronterend. Naast inzicht wil ik dan ook een handelingsperspectief bieden. Daartoe zijn door het hele boek cases, oefeningen en praktijkanalyses opgenomen uit mijn praktijk als trainer en adviseur diversiteit, gespecialiseerd in etnische diversiteit, om mijn betoog te illustreren, te ondersteunen en de lezer de kans te geven een proces met zichzelf aan te gaan. Al die voorbeelden roepen bij de lezer mogelijk – hopelijk – eigen voorbeelden en illustraties op die naast de tekst gelegd kunnen dienen als ondersteuning van of kritiek op wat ik beweer. In alle hoofdstukken worden praktijksituaties geschetst die de theoretische beschrijvingen illustreren.

In het eerste hoofdstuk reken ik af met het begrip 'ras'. Wetenschappelijk is er geen enkel biologisch bewijs dat er verschillende menselijke 'rassen' bestaan. De rassentheorie is, zo luidt mijn betoog, een sociale mythe, een ideologisch gecreëerd idee, alleen nuttig voor racisten. In het tweede hoofdstuk bespreek ik de paradox die we in de Nederlandse samenleving aantreffen. Nederlanders zijn in het algemeen tegen discriminatie en racisme, en het is bij wet verboden. Tegelijkertijd komt racisme dagelijks voor. In hoofdstuk 3 t/m 6 ontrafel ik hoe we in de opvoeding en de maatschappelijke socialisatie sluipenderwijs van jongs af aan beelden meekrijgen over zowel zwart als over wit. Hoe denkbeelden uit de koloniale geschiedenis doorwerken in de moderne samenleving. Maar ook hoe de oorspronkelijke verschijningsvorm van racisme zich aan de tijd aanpast en moderniseert. Hoofdstuk 7 bevat de kernboodschap van dit

boek: verantwoordelijkheid nemen. Hoe kunnen we omgaan met de stereotiepe en racistische informatie die we over zwart en wit meekrijgen? Schuldgevoel helpt daar in ieder geval niet bij. Je bewust worden van het onbewuste helpt wel. Dat gaat niet vanzelf, daar zijn bewuste acties en inspanningen voor nodig. In hoofdstuk 8 en 9 wordt ingegaan op de dagelijkse praktijk van racisme, onder andere institutioneel racisme. In hoofdstuk 8 ga ik in dat kader in op de positie van moslims en op islamofobie. In hoofdstuk 10 en 11 beschrijf ik de maatschappelijke mechanismen die racisme moeilijk grijpbaar maken en hoe die de paradox tussen het maatschappelijke ideaal van gelijkheid en de dagelijkse praktijk van ongelijkheid in stand houden. In de hoofdstukken 12 en 13 besteed ik specifieke aandacht aan de positie van wit en aan witheid. Aan de privileges die wit in de samenleving heeft op basis van huidskleur en de moeite die wit heeft om met etnische verschillen om te gaan. In hoofdstuk 14 wordt vervolgens ingegaan op hoe racisme niet op zichzelf staat, maar verweven zit in een systeem van meerdere vormen van maatschappelijke onderdrukking en hoe die onderling met elkaar verbonden zijn. De laatste vier hoofdstukken zijn toegespitst op handelingsperspectieven. Hoofdstuk 15 biedt handvatten om al het voorgaande in het dagelijks leven concreet handen en voeten te geven. Om in de dagelijkse praktijk antiracisme effectief vorm te geven bij onszelf, in onze relaties en in de samenleving. Hoofdstuk 16 analyseert twee initiatieven van witte bewoners in een multiculturele wijk waarmee de bewoners een betere relatie tussen henzelf en de bewoners met een migratieachtergrond tot stand hopen te brengen. De laatste twee hoofdstukken introduceer ik de transformatieve dialoog, een instrument om 'het ongemakkelijk gesprek' over racisme aan te gaan. Ik beschrijf de visie en de methode in hoofdstuk 17. In hoofdstuk 18 analyseer ik een recente praktijkcasus van een transformatieve dialoog naar aanleiding van een racistisch voorval in een organisatie waarin partijen in hoge mate van mening verschillen of hier sprake is van institutioneel racisme en of het aankaarten van racisme vrije meningsuiting in de weg staat.

Aanvankelijk was de titel van dit boek *Wit aan zet*. Dit bleek echter ook de naam van het platform van de Stichting Nederland Wordt Beter. Het platform verzamelt concrete handreikingen die de ongelijkheid als gevolg van witte superioriteit doorbreken. Om verwarring te voorkomen is de titel van dit boek veranderd in *Nu is wit aan zet*.